

dr hab. Jolanta Perek-Białas, prof. UJ
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

**pt. Praktyki sondażowe na świecie i w Polsce: dokumentacja, reprezentatywność,
preferencja techniki.**

Autor: mgr Adam Rybak

Praca napisana pod kierunkiem:
dr hab. Piotr Jabkowski, prof. UAM oraz dr Piotr Cichocki

Otrzymana do recenzji praca doktorska składa się z cyklu autorskich publikacji:

Publikacja 1: Rybak, Adam. 2025. „Analiza jakości dokumentacji metodologicznej sondaży: Studium przypadku inwentaryzacji 30 programów badań porównawczych z całego świata. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 87(1):287–309. doi: 10.14746/rpeis.2025.87.1.15. Pkt. MN 2025: 70

Publikacja 2: Rybak, Adam. 2023. „Survey Mode and Nonresponse Bias: A Meta-Analysis Based on the Data from the International Social Survey Programme Waves 1996–2018 and the European Social Survey Rounds 1 to 9. PLOS ONE 18(3): e0283092. doi: 10.1371/journal.pone.0283092. Pkt. MN 2023: 140; IF 2023: 2,9

Publikacja 3: Rybak, Adam. 2019. „Komunikacja oparta na kanale wizualnym i audialnym a jakość pomiaru sondażowego. W stronę nowego ujęcia hipotezy preferencji techniki przy wykorzystaniu koncepcji pamięci roboczej. Przegląd Socjologiczny 68(3):207–27. doi: 10.26485/ps/2019/68.3/8. Pkt. MN 2019: 70

Publikacja 4: Rybak, Adam. 2020. „Declarative and Behavioral Data in Predicting Respondents Survey Mode Preference. Polish Sociological Review 210(2):219–28. doi: 10.26412/psr210.05. Pkt. MN 2020: 70; IF 2020: 0,28

Od razu pragnę podkreślić, że omawiane publikacje są samodzielnymi, autorskimi pracami, opublikowanymi nie tylko w uznanych polskich czasopismach, takich jak *Przegląd Socjologiczny* czy *Polish Sociological Review*, ale również w międzynarodowym czasopiśmie *PLOS ONE*, które publikuje najwyższej jakości teksty z zakresu metodologii nauk społecznych, co potwierdza jego wysoki wskaźnik Impact Factor.

W czasach, gdy prace doktorskie coraz częściej mają charakter cyklu publikacji, często współautorskich i są za to nagradzane, w tym przypadku samodzielne przygotowanie i opublikowanie artykułów świadczy o wysokim poziomie kompetencji doktoranta. Pokazuje to nie tylko umiejętność tworzenia tekstów naukowych, ale także zdolność do przejścia przez niezależny i obiektywny proces recenzji, obejmujący co najmniej dwóch anonimowych recenzentów. Tym samym recenzenci pracy doktorskiej mają w pewnym sensie ułatwione zadanie, ponieważ publikacje te przeszły już wstępną „kontrolę jakości”.

Moje opinie na temat publikacji mają charakter uzupełniający i wskazują na kwestie, które warto rozważyć podczas obrony określonych podejść teoretyczno-analitycznych oraz prezentacji wniosków z badań nad praktykami sondażowymi. Te praktyki, w obliczu intensywnego rozwoju technologii i narzędzi sztucznej inteligencji, a także spadku zaufania do badań – w tym sondażowych – zmagają się z wyzwaniami, które wymagają pogłębionej refleksji. Cieszy, że te refleksje znalazły się w zakresie zainteresowań naukowych mgr Adama Rybaka.

Chciałabym dlatego pogratulować faktu, że w polskiej socjologii powstają prace doktorskie poświęcone metodologii, które wnikliwie analizują blaski i cienie praktyk realizacji badań sondażowych. Tego rodzaju wiedza, często niedoceniana, jest szczególnie cenna w czasach, gdy dominują uproszczone interpretacje wyników liczbowych, często wykorzystywane w dyskursie publicznym bez oceny ich jakości. Naukowcy powinni być świadomi ograniczeń wynikających z metodologii badań, na których opierają swoje analizy i wnioski, dlatego uważam, że już w tym zakresie prace doktoranta mają swój autorski wkład w rozwój dyscypliny nauki socjologiczne.

Cała dokumentacja pracy (161 stron) została przygotowana w sposób bardzo przystępny dla przygotowania recenzji. Już od streszczenia w języku polskim i angielskim można łatwo zapoznać się z główną ideą pracy. Autoreferat – który warto rozważyć jako samodzielną publikację – ma przejrzystą strukturę: wstęp, problemy badawcze, cele i pytania, przegląd

literatury (w tym rzadko spotykane metaanalizy), dane z badań własnych, wyniki analiz, kluczowe wnioski, dyskusję oraz aneksy. Na szczególne wyróżnienie zasługuje spis adresów repozytoriów analizowanych programów, charakterystyka sondaży oraz metaanalizy.

Pytania badawcze zostały oznaczone od 1a do 3g, jednak ich pogrupowanie według głównych zagadnień i powiązanych publikacji mogłoby zwiększyć przejrzystość. Warto zastanowić się, czy wszystkie pytania zostały precyzyjnie sformułowane i czy uzyskano na nie jednoznaczne odpowiedzi. Przykładowo, pytanie dotyczące porównywalności reprezentatywności prób w sondażach realizowanych technikami ankiety i *mixed-mode* (bez wyjaśnienia, jakie techniki wchodzi w skład tej kategorii) pozostaje niejasne. W publikacji nr 2 wykazano, że sondaże z wywiadem kwestionariuszowym osiągały najgorsze wskaźniki reprezentatywności, mimo wyższego *response rate*, co wiązano z dostępnością operatu imiennego. Brak nadzoru ankietera przy doborze respondenta w gospodarstwie domowym stanowił istotną barierę. Cały ten wywód wymagać może większej klarowności – gdyż przykładowo nie jest jasne, czy chodzi o reprezentatywność na poziomie gospodarstwa czy respondenta.

Zalecana byłaby też większa precyzja w formułowaniu pytań, np. co oznacza „adekwatny do poziomu możliwości technicznych” (P1b) czy „w analizowanym obszarze” (P1c). W pytaniu P3f warto doprecyzować, czy chodzi o związki między preferencją techniki a charakterystyką respondentów.

Jeśli chodzi o omawianie przedstawionych prac, to na szczególne uznanie zasługuje stworzenie bazy danych obejmującej 30 międzynarodowych programów badawczych, zawierającej 10 493 rekordy (**Publikacja nr 1**). Standaryzacja i opis tych danych, choć techniczna, ma ogromne znaczenie dla poprawności analiz prowadzonych przez osoby niezaangażowane bezpośrednio w realizację tych badań. Widoczna jest dbałość o kompletność dokumentacji i kontekst badań, co zasługuje na uznanie. Popieram postulat standaryzacji raportów metodologicznych i cieszy mnie, że młodzi naukowcy, jak mgr Adam Rybak, dostrzegają ich znaczenie.

Opis problemów badawczych na tle literatury przedmiotu został przeprowadzony rzetelnie, z podziałem na aspekty wpływające na wskaźnik realizacji próby i poziom reprezentatywności. Sekcja dotycząca metody metaanalizy (II.3.1) mogłaby zostać uzupełniona o przykład i doprecyzowanie, o jaką wariancję chodzi – obecnie może sprawiać wrażenie skrótowego, zrozumiałego dla ekspertów, ale trudniejszego dla szerszego grona odbiorców.

Cykl publikacji jest powiązany z projektem NCN, co z pewnością przyczyniło się do mobilizacji i wysokiej jakości analiz.

W dokumentacji zwraca uwagę fakt, że wiele aspektów – pozornie oczywistych – ma kluczowe znaczenie dla poprawności wniosków. Przykładowo, brak informacji o minimalnym lub maksymalnym wieku respondentów w około 450 źródłach (z 10 493) jest niepokojący. Jeszcze bardziej niepokoi brak danych o liczbie ankieterów, sposobie wynagradzania, zachętach materialnych czy stosowaniu list zapowiedzi. Pokazuje to, że wiele badań sondażowych nie spełnia standardów, co może podważać zaufanie do ich wyników.

Ciekawym wątkiem jest zmienność technik realizacji sondaży w czasie. Chciałam zasugerować podział na okresy (np. do 2000 r., 2000–2015, od 2016 r.), co pozwoliłoby uchwycić ewolucję dokumentacji, ale właśnie to zostało zrobione i zaprezentowane w Publikacji 1 (str 77, Tabela 5). Dla mnie fascynujące jest, że w przeszłości pewne kwestie raportowania czy przygotowywania dokumentacji było prostsze, jak pamiętam ręcznie napisany i zeskanowany raport z realizacji jednej z wcześniejszych fal badania WVS w Polsce. Dlatego z pewną nostalgią przypomniał dawne czasy załączony fragment raportu z WVS 2 w Chinach z 1990 r. (sampling China, str. 87 Autoreferatu).

Na podstawie też tej Publikacji, a przedstawionej w Autoreferacie na plus należy zaliczyć podsumowania w formie tabel, np. Tabela 4 (str. 30, Autoreferat) – prezentująca techniki sondażu wg programów, czy Tabela 5 (str 34, Autoreferatu) – pokazująca średnie response rate dla określonych technik.

Autoreferat został przygotowany z dużą erudycją, łącząc podejście teoretyczne z praktycznym odniesieniem do konkretnych publikacji. Warto podkreślić odniesienia do analiz Kołczyńskiej (2014) oraz Kołczyńskiej i Schoene (2018), którzy jako pierwsi zaprezentowali koncepcję ilościowej oceny kompletności dokumentacji badań sondażowych. Na kompletność metodologicznych raportów, która zwiększa się z dekady na dekadę wskazywał też m.in. promotor doktoranta Jabkowski, 2023, oprócz Kołczyńskiej i Shoene, 2018. Zastosowanie metaanalizy z efektami losowymi (*random-effects*) i poprawką Knappa-Hartunga stanowi też rzadziej spotykane, a bardzo wartościowe podejście analityczne.

Osobiście trudno mi wskazać jeden artykuł jako najlepszy, ponieważ wszystkie publikacje są ze sobą tematycznie powiązane i tworzą spójną całość. Na tym tle wyróżnia się jednak

Publikacja nr 2 (*PLOS ONE*), w której przeprowadzono pogłębioną analizę wpływu cech badań sondażowych – ze szczególnym uwzględnieniem techniki ich realizacji – na *response rate* w powiązaniu z reprezentatywnością próby. Zastosowano tu m.in. wskaźnik (*effect size*) oparty na wewnętrznych kryteriach reprezentatywności (pierwotnie zaproponowany przez Sodeura i po raz pierwszy obliczony przez Kohlera). Drugi model, ukierunkowany był na estymację efektów cząstkowych techniki przy stałym poziomie zmiennej *response rate*, zawierał dodatkowo zmienną z wartością współczynnika RR6. Modele były krzyżowo zagnieżdżone w falach i krajach, co jest też analitycznym wyzwaniem, z którym doktorant sobie poradził.

Do analiz wykorzystano dane z *International Social Survey Programme* (ISSP) z lat 1996–2018 oraz z *European Social Survey* (ESS) z rund 1–9, które są dobrze znane badaczom i często uznawane za modelowe pod względem dokumentacji. W celu oszacowania wpływu trybu realizacji badania (lub ich kombinacji), schematu doboru próby, praktyk terenowych, roku realizacji oraz wskaźnika odpowiedzi, skonstruowano trójpoziomowe modele metaregresji z efektami losowymi, oparte na danych z krajów ze wszystkich kontynentów. Wykazanie się umiejętnością zastosowania zaawansowanego modelowania także oceniam bardzo pozytywnie.

Szczególnie inspirujące – także z perspektywy projektowania badań – są wyniki wskazujące, że badania realizowane drogą pocztową oraz niektóre formy badań mieszanych (*mixed-mode*) wiążą się z niższym poziomem błędu braku odpowiedzi niż badania prowadzone wyłącznie w trybie bezpośrednim (*face-to-face*). Cieszy również zastosowanie metodologii przeglądów systematycznych zgodnie z listą kontrolną PRISMA (załącznik).

Publikacja nr 3 zasługuje na uznanie za bardzo dobrą znajomość literatury przedmiotu. Szczególnie doceniam odniesienie do koncepcji *satisficing* (Krosnick, 1991), o której niestety często się zapomina. Zauważyłam też odniesienia do znanych i cenionych w socjologii metodologii badań koncepcji m.in. Prof. Dillmana (koncepcja partycypacji w sondażu). Tekst ten, choć nieempiryczny, jest niezwykle wartościowy i powinien znaleźć się w kanonie lektur dla studentów metodologii badań – nie tylko na kierunku socjologia.

Publikacja nr 4, oparta na danych z ESS (do których mam osobisty sentyment), wykorzystuje dane z eksperymentu metodą pomiaru mieszanego przeprowadzonego w Polsce w 2015 roku oraz z rundy ósmej (ESS8). Pozwoliła ona na analizę preferencji dotyczących

formuły badania, z zastosowaniem wielomianowej regresji logistycznej, uwzględniającej zmienne społeczno-demograficzne oraz zmienną kontrolną odnoszącą się do deklaracji lub rzeczywistego wyboru techniki badania. Wyniki wskazują na istotne różnice między deklaracjami a faktycznymi wyborami, co prowadzi do wniosku, że nadal warto doskonalić strategię kontaktu z respondentami w badaniach sondażowych.

Podsumowując, doktorant wykazał się bardzo dobrą znajomością metodologii badań społecznych, szczególnie w zakresie realizacji badań sondażowych. Jego analizy mogą być użyteczne zarówno dla dalszych prac naukowych, jak i praktycznych, z rekomendacją upowszechnienia wyników.

Do głównych atutów prac należą:

- podjęcie badań nad praktykami realizacji badań sondażowych w ujęciu międzynarodowym;
- świadomość istniejących podejść teoretycznych do oceny jakości badań sondażowych i umiejętne ich zastosowanie;
- przygotowanie autorskich baz danych do metaanalizy i przeprowadzenie zaawansowanych analiz;
- połączenie zagadnień metodologicznych z formalną oceną jakości badań (kompletność, realizacja, błędy pomiaru);
- ciekawe wykorzystanie koncepcji pamięci roboczej w analizach preferencji respondentów;
- znajomość zaawansowanych metod statystycznych, takich jak wielomianowa regresja logistyczna;
- dostrzeżenie rosnącej roli metod uczenia maszynowego w ocenie preferencji technik sondażowych;
- potencjał wykorzystania wyników pracy do lepszego rozumienia, monitorowania i wspierania realizacji badań sondażowych – nie tylko w Polsce.

Szczególnie warte podkreślenia są następujące postulaty:

1. Konieczność opracowania i wdrożenia jednolitego standardu dokumentacji metodologicznej, w tym szablonu przekazywania informacji o badaniach, co umożliwi automatyzację zbierania danych i ocenę jakości badań.

2. Określenie warunków dostępności operatu imiennego, zwłaszcza w kontekście rezygnacji z techniki wywiadu kwestionariuszowego.
3. Wykorzystanie potencjału badań mixed-mode przy zapewnieniu reprezentatywności próby.
4. Badanie źródeł preferencji technik sondażowych i budowanie modeli predykcyjnych wspierających planowanie przyszłych badań w różnych krajach.

Na zakończenie chciałabym podkreślić, że w cyklu publikacyjnym nie znalazła się praca:

Rybak, Adam. 2018. „The Selection of Survey Modes on the Basis of Respondents’ Preferences Analysis”. *Ask: Research and Methods* 27(1):23–39. doi: 10.18061/ask.v27i1.0002.

Ze względu na tematykę warto ją wspomnieć, aby pokazać konsekwencję i spójność podejścia badawczego autora, który nie rozprasza się na inne tematy, mimo że z pewnością również byłyby dla niego interesujące w ramach nauk socjologicznych.

Biorąc pod uwagę walory recenzowanej pracy, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Adama Rybaka napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Piotra Jabkowskiego, prof. UAM oraz dra Piotr Cichockiego odpowiada w stopniu wyróżniającym warunkom określonym w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. Zm.) w związku z powyższym popieram wniosek o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

